

Романенко Н. В.,

Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу, м. Івано-Франківськ

ІМІТУВАННЯ ІСПАНСЬКОЇ МОВИ В РОМАНІ Е. ХЕМІНГУЕЯ “ПО КОМУ ПОДЗВІН” ТА ВІДОБРАЖЕННЯ ЦЬОГО ЯВИЩА У ПЕРЕКЛАДІ (СОЦІОЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ)

У статті розглянуто шляхи імітування іспанської мови в англійському першотворі, з'ясовано способи відтворення цього явища в українській версії та визначено вплив на переклад екстралінгвістичних чинників.

Ключові слова: імітування, іспанська мова, переклад, ідеологічний вплив.

В статье рассмотрены пути имитирования испанского языка в английском оригинале, выяснены способы воссоздания этого явления в украинской версии и определено влияние на перевод экстралингвистических факторов.

Ключевые слова: имитирование, испанский язык, перевод, идеологическое влияние.

The author of the article considers the ways of imitating Spanish in the English original, reveals the methods of reproducing the phenomenon in the Ukrainian version and highlights the influence of extralingual factors on the translation.

Key words: imitation, the Spanish language, translation, ideological influence.

Твердження про те, що художній переклад відіграє провідну роль у взаємозбагаченні літератур, без чого неможливий їх повноцінний розвиток, вже є аксіоматичним. Однак творча природа цього виду перекладу ставить перед дослідниками чимало не з'ясованих до кінця проблем, з-поміж яких питання взаємодії автора першотвору та перекладача займає одне з центральних місць. Його вивчення дозволяє виявити ті принципи, що забезпечують максимальне художнє наближення перекладної версії до оригіналу, і тому має велику цінність у практичному плані. Складність співтворчості письменника та перекладача дозволила пізнавати художній переклад у різних аспектах, але для нашого дослідження основоположними є ті наукові праці, що виділяють соціально-культурну складову цього процесу. Так, ще в 1960-х роках С. Ковганюк відзначив залежність методу перекладу від суспільно-політичної ситуації країни-реципієнта [3]. Пізніше Г. Гачечіладзе зазначив, що серед факторів впливу на перекладача “слід враховувати і ту історичну дійсність, в якій він живе...” [1, 117]. Соціолінгвістичні аспекти були ґрунтовно досліджені представником лінгвістичної теорії перекладу А. Швейцером, ключовим постулатом якого було твердження про те, що “...окрім двох мов – вихідної та мови перекладу – модель перекладу як комунікативного акту повинна включати і дві культури, і дві соціальні ситуації” [9, с. 16].

Наше дослідження розглядає вплив соціальних чинників при відтворенні українською мовою виняткового ефекту – імітування іспанської мови в англійському романі Е.Хемінгуея “По кому подзвін”. Метою роботи є аналіз засобів імітування іспанського мовлення героїв в оригіналі твору, вивчення шляхів передачі цього ефекту в українській версії, з'ясування дії соціально-ідеологічних факторів на процес відтворення, а також оцінка відповідності ефектів звучання іспанської мови у першотворі та перекладі.

Роман “По кому подзвін” (1940), перекладений українською у 1969 р. М. Пінчевським, уже привертая увагу дослідників своєю невідповідністю ідеологічним доктринам СРСР, однак у цьому аспекті вивчався тільки зміст твору, а саме парафрази та купюри (роботи Р. Орлової [6], А. Рубашкіна [7], І. Коханської [4]). Вплив екстралінгвістичних чинників на метод перекладу розглядається вперше.

Мовлення персонажів художнього твору дозволяє визначити їх національність, соціальний статус, освіту, душевний стан, мовленнєві вади та ставлення до співрозмовника. У романі “По кому подзвін” Е. Хемінгуей наділяє мовлення партизан та головного героя Роберта Джордана додатковою функцією. У своїй сукупності вони повинні створити ілюзію звучання іспанської мови у романі, написаному англійською. Для досягнення цього ефекту Е.Хемінгуей використовує чотири способи. По-перше, у мовленні персонажів-іспанців часто використовуються архаїзми: особовий займенник “thou” – “ти” та його варіант “thee” в усіх відмінках, окрім називного; присвійний займенник “thy” – “твій, твоя, твоє”; застарілі форми дієслів “to be” – “art”, “wert” та “will” – “wilt”; морфологічні архаїчні форми у другій особі однини, що утворюються за допомогою закінчення -st, приміром “canst”, “hast”, “needest”, “thinkest”; частка “nay” – “ні”. За частотою вживання цей метод належить до головних.

Е. Хемінгуей використовує цей спосіб першим з усього арсеналу засобів для створення ілюзії спілкування іспанською. Архаїзми на початку твору вражають читача своїм дисгармонійним звучанням на фоні сучасного мовлення героїв. Цей дисбаланс змушує замислитися над тим, для чого письменник штучно “спотворює” сучасну англійську. Це, у свою чергу, наводить на думку про те, що спілкування героїв відбувається не англійською мовою: вона служить умовною формою для імітування іншої мови. Перші архаїзми порушують пасивне сприйняття твору читачем, залучаючи його до співпраці з автором, адже створення ілюзії вимагає певної роботи з боку реципієнта.

Ключовим для усвідомлення того, що англійські архаїзми використані для імітування іспанської (а не іншої) мови, є сценка провідника Ансельмо та ватажка Пабло у першій главі роману. У словах автора Е.Хемінгуей вказує, що Ансельмо сварився, використовуючи діалект іспанської мови, а у прямій мові героя, яка представлена англійською, наявні численні архаїзми. “Anselmo was speaking old Castilian and it went something like this, ‘Art thou a brute? Yes. Art thou a beast? Yes, many times. Hast thou a brain? Nay. None. ...’”

[10, с. 12]. (тут і далі підкреслення моє. – Н.Р.) Це остаточно переконує читача у тому, що функція англійських архаїзмів – імітування іспанської мови.

Другим (і теж головним) засобом створення ілюзії спілкування іспанською мовою у романі є насичення реплік персонажів іншомовною лексикою: одиничними іспанськими словами та цілими реченнями, які у тексті роману виділені курсивом. До перших належать привітання (*salud, hola, buenas*), загальнозживана лексика ("*mujer*" – "жінка", "*chico*" – "хлопчик", "*la gente*" – "люди", "*hombre*" – "чоловік"), вигуки та частки ("*ole*" – "браво", "*que va bueno*" – "добре", "*que masda*" – "ну, гаразд", "*vamos*" – "отакої"), займенник ("*nada*" – "нічого"), військові терміни ("*maquina*" – "кулемет", "*guardia civil*" – "жандарми"), вульгаризми ("*canalla*" – "негідник", "*sabrón*" – "козел"). З'являючись у тексті регулярно, слова цих груп практично цілком замінюють англійські еквіваленти. Паралельно Е. Хемінгуей вводить у мовлення героїв короткі прості розповідні, питальні та окличні речення, приміром: "*¡Borracho! She shouted. 'Drunkard!'*" [10, с. 33].

По-третє, для переконання читача у тому, що персонажі спілкуються іспанською, письменник вводить у їх мовлення національно-марковані одиниці, такі як іспанізми "*señora*", "*don*" чи іспанський варіант імені Роберт – Роберто, яким відрекомендується американець Джордан. Національно-забарвлена лексика не виділена курсивом і подана, як правило, в англійському графічному оформленні.

По-четверте, невластиве-пряме мовлення Роберта Джордана (та зрідка авторське мовлення) містять прямі вказівки на те, що англійський текст полілогів слід сприймати як імітацію іспанської мови. Сюди належать роздуми про іспанські слова, фрази чи особливості мовлення у різних комунікативних ситуаціях. Приміром, Роберт Джордан може подумки зазначити, що певна сказана ним фраза, яка у творі подана англійською мовою, вдало звучить іспанською: "*‘For us will be the bridge and the battle, should there be one,’ Robert Jordan said and saying it in the dark, he felt a little theatrical but it sounded well in Spanish*" [10, с. 45]. – "Нам доручено міст і бій, якщо бій зав'яжеться, – сказав Роберт Джордан, і слова ці видалися йому в темряві трошки театральними, але по-іспанському вони звучали добре" [8, с. 184]. В іншому випадку він розмірковує про окреме іспанське слово "*aburrimiento*", хоча розмова, що викликала ці думки, подана англійською:

"I am called Agustín and I am dying with boredom in this sport."

"We will take the message," Robert Jordan said and he thought how the word aburrimiento which means boredom in Spanish was a word no peasant would use in any other language" [10, с. 47].

"– Мене звать Агустін, і я здихаю тут із нудьги.

– Ми скажемо, мовив Роберт Джордан і подумав, що ні в якій іншій країні простий селянин не вжив би такого літературного слова, як "aburrimiento", цебто по-іспанському "нудьга"..." [8, с. 185].

Наведені вище та аналогічні приклади доводять, що автор невтомно нагадує читачеві, що мовлення його героїв слід сприймати як таке, що відбувається засобами іспанської мови.

Чотири способи в комплексі залучають до лінгвопсихологічної гри, за умов якої англійський текст сприймається як формальне вираження, а в читача з'являється переконаючий, що герої спілкуються іспанською мовою.

У процесі перекладу двомовна система вихідного тексту ускладнюється появою третього компонента – української мови, засобами якої автор цільового тексту М. Пінчевський повинен був досягнути аналогічного ефекту – створення ілюзії використання іспанської у мовленні персонажів роману. Зіставний аналіз першотвору та української версії свідчить, що у перекладі збережені не всі способи імітування. Так, англійські архаїзми відтворені у перекладі сучасними українськими аналогами. Така трансформація призводить до нівелювання у перекладі тих функцій, які історично-маркована лексика виконувала у першотворі, а саме: підготовки читача до усвідомлення імітації іспанської та підтримки ілюзії звучання цієї мови впродовж твору. Модернізація застарілої лексики у перекладі відбувається, незважаючи на багатство лексичних засобів в системі української мови, які дозволяють відшукати адекватний відповідник чи застосувати прийоми компенсації для передачі інформації про архаїчні елементи мовлення героїв у вихідному тексті. "В арсеналі архаїчних засобів, можливих для застосування в українських перекладах, – пише Т. Ласінська, – представлена досить широко лексика різного походження: граматичні варіанти дієслова бути: я єсмь, ти єси, вони суть, що використовуються у поетичній урочистій мові; стилістично забарвлені: йняти, ректи, відкрию; давні форми на –іте: бережіте, скажіте, принесіте, возложіте; скорочені форми дієслів: колахать, знать; інші групи архаїчної лексики: глаголити, возвістити" [5, с. 202].

Високий рівень професійної майстерності М. Пінчевського дозволяє стверджувати, що відмова від уживання архаїзмів на користь сучасних відповідників була свідомим рішенням перекладача. Архаїзми за своєю природою відтворюють часовий колорит і, передусім, передають інформацію про приналежність до попередніх епох. Однак Е. Хемінгуей, використавши застарілу лексику в сучасному мовленні персонажів, нав'язує їй нетипову функцію – імітування іспанської мови. Імовірно, що М. Пінчевський не відтворив архаїзми в українській версії, оскільки він усвідомлював, що роль історично-маркованої лексики у творі не відповідає її природі. Слід наголосити на тому, що перекладач не використовує жодних функціональних замінників, внаслідок чого мовлення героїв звучить природно. Проте це позбавляє українську версію ефекту здивування читача, яке притаманне першим главам оригіналу.

Імітування іспанської мови в українському перекладі відбувається за допомогою відтворення другого, третього та четвертого засобів. Так, цільовий текст ретельно наслідує оригінал щодо насичення мовлення персонажів іспанськими словами та реченнями, які, подібно до першотвору, виділені курсивом. Однак в оригіналі та перекладі обрано дещо різні підходи передачі значення іншомовних одиниць. (Ця відмінність стосується не іспанських речень, а лише слів та фраз.) Оскільки Е. Хемінгуей вводить у мовлення партизан сталу групу іспанських лексичних одиниць, яка регулярно повторюється у тексті, замінюючи англійські еквіваленти, перед письменником постала проблема забезпечення розуміння читачем тексту із невідомими одиницями. Для

її вирішення автор розробив кілька способів, які передбачають здійснення пошуково-аналітичної роботи реципієнтом твору. По-перше, він організовує словесну тканину твору таким чином, що читач може здогадатися про пряме чи приблизне значення слова за умови активізації уваги до тексту чи контексту. Нерідко, вводячи іспанське слово вперше, Е. Хемінгуей застосовує метод паралельного використання у тексті його англійського еквівалента. Письменник будує полілог так, що відома читачеві англійська лексична одиниця передує новій іспанській або слідує за нею. Читач без надмірних зусиль пов'язує обидва слова і в такий спосіб з'ясовує значення іншомовного. Прикладом цього методу може служити перша поява у тексті роману іспанського слова "mujer" – "жінка", "дружина" коли Роберт Джордан дізнається про склад загону Пабло: "We are seven and there are two women."

'Two?'

'Yes. The mujer of Pablo'" [10, с. 27].

У діалозі слова "women" та "mujer" логічно пов'язані, тому читач з легкістю засвоює значення іншомовного слова.

Другий спосіб передбачає аналіз контексту, що дозволяє читачу відшукати приблизне значення нової іншомовної лексичної одиниці. Так, реципієнти безпомилково відносять слова "Hola" та "Salud" до вітальних, оскільки вони використані на початку розмови. Емоційне забарвлення бесід, частий повтор, пунктуаційне виділення та розташування на початку реплік дозволяє читачеві асоціювати вираз "que va" із вигуком, що передає здивування чи насмішку. Пунктуація, розташування у середині чи наприкінці реплік та повтор дають змогу визначити іншомовні слова "chico", "hombre", "guara" як звертання.

У всіх випадках застосування контексту для пошуку значення Е.Хемінгуей надає читачеві різноманітні ключі. Приміром, у розмові Пілар та Фернандо про близькі стосунки Марії та Роберта Джордана письменник створює підказку за допомогою логічного зв'язку між іспанським іменником "novio" та англійським дієсловом "to be engaged" – "бути зарученим". У такий спосіб реципієнт твору розуміє, що семантичне поле іншомовного слова містить такі складові, як "наречений", "молодий", "коханий" тощо: "That comrade is her novio."

'Oh,' said Fernando. 'In that case, since they are engaged, I encounter it to be perfectly normal'" [10, с. 98].

– Цей товариш – її novio.

– О, сказав Фернандо, – якщо вони заручені, то тоді все гаразд" [8, с. 221].

Проте існують ситуації, коли Е.Хемінгуей не використовує дублювання чи не дає підказок у контексті. У читацькому сприйнятті утворюється лакуна, яка, втім, є незначною і не перешкоджає загальному розумінню тексту, оскільки у таких випадках іспанські лексичні одиниці містять лише неважливу інформацію, приміром: "At that altitude, yes,' Agustín grinned. 'Desde luego. But it is better to joke'" [10, с. 99]. – "Авжеж, занадто високо, – витріщив зуби Агустін. – Desde luego. Але чом не пожартувати" [8, с. 222] ("desde luego" – "звичайно", "ще б пак").

На відміну від реципієнтів оригіналу, український читач значно менше задіяний до роботи з текстом роману, оскільки поява нового іспанського слова у перекладній версії твору супроводжується посиланням у кінці сторінки, де подається тлумачення іншомовної лексичної одиниці. Це забезпечує повне розуміння твору, однак не відповідає авторському прагненню залучити читача до співтворчості через активізацію уваги та процесів аналізу, зіставлення та пізнання.

Відмінною є позиція перекладача щодо іспанських вульгаризмів, яких чимало у мовленні персонажів. Для української версії характерна тенденція до вилучення ненормативних іншомовних елементів (приміром: "To your health, Inglés.' He dipped a cup in the wine bowl and held it up. 'Salud y cojones'" [10, с. 228]. – "За твоє здоров'я, Inglés. – Він занурив кувалду у миску з вином і підніс його. – Salud!" [8, с. 314]) або заміни лайки евфемізмами (наприклад: "And to do away with me you have to assassinate me and, for this, you have not cojones" [10, с. 228]. – "А щоб здихатися мене, ти мусиш мене вбити, а на це тобі під спідницею сил забракне" [8, с. 314]). Для мінімізації втрат емоційності мовлення персонажів, які виникають внаслідок вилучення нецензурних іспанських слів, у цільовому тексті активно використовується такий вид перекладацьких трансформацій як компенсація. Так, для відтворення належного характеру сварок у українській версії міжстильова лексика вихідного тексту може передаватися згрубілими варіантами в цільовому. Це, зокрема, демонструє наведений вище приклад, у якому для стилістично нейтрального дієслова to do away ("позбуватися", "усувати") підібрано грубий варіантний відповідник "здихатися". Випадки, коли у перекладі збережено вульгаризми іспанською мовою існують, але вони не численні. Деколи непристойні вирази супроводжуються вказівкою "іспанська лайка" у посиланнях. Якщо вона відсутня, у читацькому сприйнятті можуть з'являтися прогалини, адже український реципієнт, на відміну від англійського, не був налаштований на активну аналітичну роботу з текстом під час читання.

Якщо перекладацький підхід до іншомовної лексики дещо відмінний від авторського, то відтворення іспанських речень цілком суголосне оригіналу. Українська версія наслідує метод дублювання, якого у вихідному тексті дотримується Е. Хемінгуей. У першотворі та перекладі одне і те саме речення повторюється двічі, спочатку іспанською, а потім відповідно англійською чи українською мовами. У більшості випадків іспанське речення та його дубляж розділені словами автора, наприклад: "Me voy,' the gypsy said. 'I go'" [10, с. 32]. – "Me voy, – сказав циган. – Я йду" [8, с. 174]. Метод дублювання дав змогу як у першотворі, так і в перекладі підтримати ілюзію спілкування іспанською та забезпечити розуміння твору в повному обсязі.

Третій та четвертий способи імітування іспанської мови, тобто використання національно-маркованих лексичних одиниць у діалогах героїв та прямих вказівок у невластиво-прямому мовленні Р. Джордана, не становили труднощів для перекладу і були адекватно відтворені. Іспанізми, використані Е. Хемінгуеєм у вихідному тексті, існують в українському словнику також, тому національне забарвлення цієї лексики було повністю

збережено у перекладі. Для передачі вказівок на іспаномовний характер спілкування героїв були використані прямі українські відповідники.

Показово, що змін у перекладній версії зазнали ті з чотирьох способів формування ілюзії, які виходили за межі догм соцреалізму – ідеологічно та політично заангажованого методу, що панував у сприймаючій літературі за часів появи твору українською мовою. Надання архаїзмам нетипової для них функції, а також та активізація читача, яка полягала у залученні його до самостійного пошуку значень іншомовних слів, були новаторством Е.Хемінгуея, яке порушувало вимоги соцреалістичного принципу народності: простоту, доступність та повну зрозумілість. Вилучення іспанської ненормативної лексики та її евфемізація були продиктовані вимогами тогочасної цензури, а також необхідністю бодай частково “дотягнути” образи партизан до типового соцреалістичного “позитивного героя”. (Варто наголосити, що М. Пінчевський ідеалізував персонажів у перекладній версії частково, адже, незважаючи на вимушені зміни, йому вдалося зберегти таку рису героїв, як схильність до лайки через майстерне відтворення англійських евфемізмів, що маскують нецензурні вирази героїв). Таким чином, в українській версії роману відбувся зсув у бік традиційності та адаптування до панівного методу літератури-реципієнта. З цього приводу слушною є думка Д. Дюришина про те, що “стан літературного процесу часто визначає не лише вибір, а й метод перекладу” [2, с. 130].

Оскільки українська версія відтворює не всі засоби формування ілюзії спілкування іспанською мовою, представлені в оригіналі, постає питання, чи достатньою мірою у перекладі відчутний ефект імітації. Зіставний аналіз вихідного та цільового текстів доводить, що українська версія у плані імітування іспанського мовлення персонажів наближається до оригінального навіть без збереження архаїзмів, іспанських вульгаризмів та активності читача. Це стає можливим завдяки розташуванню іншомовних слів у початкових главах роману, яке відіграє вирішальну роль для створення мовної ілюзії. Річ у тім, що діалоги партизан у них починаються з привітань іспанською мовою:

“‘Salud, Camarada,’ he said to the man with the carbine and smiled.

‘Salud,’ the other said, grudgingly” [10, с. 10].

Використання іншомовних привітань генерує у читачів першотвору та перекладу відчуття того, що всю подальшу розмову слід сприймати як іспаномовну. Поява іншомовних слів та архаїзмів (в оригіналі твору) у подальшому лише підсилює вже сформовану в уяві читачів ілюзію. Іспанські привітання на початку діалогів є настільки потужним механізмом імітації, що це дозволило перекладачу роману “По кому подзвін” цілком відмовитися від використання архаїзмів та іншомовних вульгаризмів і водночас досягнути ефекту, близького до оригінального. Разом з тим, відсутність архаїзмів та зменшення кількості іншомовних слів, які виконують у першотворі функцію постійного нагадування про неанглійський характер мовлення персонажів, знижують яскравість ілюзії звучання іспанської мови у перекладі

Таким чином, відтворення ілюзії спілкування іспанською мовою у романі Е.Хемінгуея “По кому подзвін” доводить, що перекладацькі рішення соціально обумовлені не лише у плані змісту твору, але й на рівні форми. Ідеолого-політичний тиск зумовив необхідність адаптування у процесі перекладу способів імітування іспанської мови у бік більшої традиційності та нормативності, без якого рецепція твору українською літературою у період панування соцреалізму була б неможливою. Внесені перекладацькі зміни є допустимими, оскільки українська версія зберігає ефект звучання іспанської мови, хоча і з меншою інтенсивністю. У подальших розвідках доцільно продовжити перекладознавчий аналіз мовленнєвої організації роману з метою виявлення інших трансформацій зовнішньої форми твору під впливом екстралінгвістичних чинників.

Література:

1. Гачечиладзе Г. Р. Художественный перевод и литературные взаимосвязи / Г. Р. Гачечиладзе. – М. : Советский писатель, 1972. – 268 с.
2. Дюришин Д. Теория сравнительного изучения литературы / Д. Дюришин ; [пер. со словац.]. – М. : Прогресс, 1979. – 320 с.
3. Ковганюк С. П. Практика перекладу. (З досвіду перекладача) / С. П. Ковганюк. – К. : Дніпро, 1968. – 276 с.
4. Коханська І. С. Літературна репутація роману Е.Хемінгуея “По кому подзвін” в американському, російському та українському літературознавстві : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філолог. наук : спец. 10.01.05 “Порівняльне літературознавство” / І. С. Коханська. – Тернопіль, 2007. – 20 с.
5. Ласінська Т. А. Переклад архаїзованої групи дієслів / Т. А. Ласінська. // Лінгвістика XXI століття: нові дослідження і перспективи. – 2011. – С. 198-203.
6. Орлова Р. Д. Хемингуэй в России: роман длиною в полстолетия / Р. Д. Орлова. – Ann Arbor : Ardis, Corp., 1985. – 86 с.
7. Рубашкин А. Эрнест Хемингуэй и ЦК ВКП(б) / А. Рубашкин. // Нева. – 1999. – № 7. – С. 203-206.
8. Хемингуей Е. Фієста. По кому подзвін : романи / Е. Хемингуей ; пер. з англ. М. Пінчевський. – К. : Вища школа, 1984. – 520 с.
9. Швейцер А. Д. Социолінгвістическіе основы теории перевода / А. Д. Швейцер. // Вопросы языкознания. – 1985. – № 5. – С. 15-24.
10. Hemingway E. For Whom the Bell Tolls / E. Hemingway. London : Arrow Books, 1994. – 506 p.